

Disertacija apie išorinių veiksnių įtaką politinių režimų transformacijai Ukrainoje ir Gruzijoje

2009 m. vasario 19 d. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute doktorantas Laurynas Jonavičius apgynė disertaciją „Išorinių veiksnių struktūrinis poveikis posovietinių režimų transformacijai: Ukrainos ir Gruzijos atvejai“. Disertacijos gynimo tarybą sudarė: pirmininkas prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas, prof. dr. Algis Krupavičius, prof. dr. Gediminas Vitkus, doc. dr. Vladas Sirutavičius, doc. dr. Tomas Janeliūnas. Oponentai – prof. dr. Gražina Miniotaitė ir doc. dr. Dovilė Jakniūnaitė. Darbo vadovas – prof. habil. dr. Raimundas Lopata. Viešame disertacijos gynime dalyvavo instituto mokslininkai, bendruomenės nariai ir svečiai.

Pristatydamas savo disertaciją L. Jonavičius nurodė, kad tyrimo tikslas yra išanalizuoti posovietinių režimų kryptį ir pobūdį lemiančius veiksnius. Nagrinėjant Ukrainos ir Gruzijos atvejus, ieškoma atsakymo į klausimą, kodėl šiose valstybėse, nepaisant įvykusių „spalvotųjų revoliucijų“, perėjimas nuo autoritarizmo prie demokratijos vyksta labai lėtai arba įgauna specifinių formų. Disertacijoje siekiama praplėsti „tranzitologinį“ požiūrį į režimų transformaciją – tai daroma į tyrimą įtraukiant išorinės aplinkos analizę. Kaip teigė L. Jonavičius, svarbiausias elementas, kuriuo grindžiama visa disertacija, yra struktūrinis ir kompleksinis požiūris į transformacijos procesų aplinką. Daroma prielaida, kad vidiniai ir išoriniai veiksniai jungiasi vienoje struktūrinėje aplinkoje, pasižyminčioje specifiniu materialiniu, idėjiniu ir instituciniu turiniu. Sekant Aleksanderio Wendto, G. Sorenseno ir kai kurių kitų teoretikų išvalgomis, disertacijoje taip pat keliama prielaida, kad tarptautinėje sistemoje vienu metu gali egzistuoti skirtingomis struktūrinėmis sąlygomis veikiančys subjektai. Alternatyvias struktūrines sąlygas apibūdina: 1) nevienodas kolektyvinės tapatybės suvokimas (pasireiškiantis „Mes“ ir „Kiti“ dichotomija); 2) kitokio turinio ir pobūdžio taisyklių, kuriomis vadovaujama tiek vidaus, tiek išoriniuose santykiuose, rinkiniai; 3) skirtinga

materialinė bazė. Sujungiant šias prielaidas į vientisą schemą, kuriamas disertacijos teorinis modelis, kurio pagrindu toliau analizuojama posovietinių režimų transformacijos specifika.

L. Jonavičiaus teigimu, pagrindiniai jo disertacijos teorinio modelio elementai yra: 1) ontologinis požiūris, kuris grindžiamas pamatine politinio gyvenimo ir tikrovės „socialinio konstruojamumo“ prielaida; 2) struktūrinis požiūris, kuris vidinius ir išorinius politinio elgesio standartus traktuoja kaip vienodai veikiamus socialinės sąveikos procese formuojamos tapatybinės, institucinės ir materialinės aplinkos; 3) lygiagretaus skirtingų struktūrų egzistavimo prielaida, kuri reiškia, kad vienu metu tarptautinėje sistemoje gali egzistuoti skirtingą kolektyvinę tapatybę, „atitinkamą“ taisyklių rinkinius ir specifinę materialinę bazę turintys subjektai (nebūtinai tik valstybės). Remiantis šio teorinio modelio prielaidomis, formuluojama pamatinė ginamoji tezė, kuri sako, kad didžiausia posovietinių šalių problema ir svarbiausias veiksnys, apskritai lemiantis politinių režimų transformacijos raidą, yra „persidengianti“ (autorius žodžiais) skirtingomis struktūrinėmis sąlygomis veikiančių subjektų įtaka.

L. Jonavičiaus disertacijoje buvo numatyti šie uždaviniai: 1) suformuluoti teorinį struktūros modelį remiantis integruotu skirtingų teorinių prieigų požiūriu. Šis apibrėžimas formuluojamas pasitelkus struktūrinio realizmo, sociologinio institucionalizmo ir konstruktyvizmo teorijų prielaidas; 2) pritaikyti šį modelį posovietinės erdvės režimų transformacijai tirti. Šis uždavinys skaidomas į kelis smulkesnius: a) identifikuojamos posovietinėje erdvėje veikiančios struktūros ir pristatomas jų sudedamųjų elementų (kolektyvinės tapatybės, dominuojančių institucijų ir esamos materialinės bazės) turinys; b) apibrėžiamas šių struktūrų implikuojamas poveikis jų subjektų elgesiui; c) nagrinėjama Ukrainos ir Gruzijos subjektų veikimo aplinkos specifika; d) atlikto tyrimo pagrindu pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

Remdamasis išdėstytais prielaidomis, autorius suformulavo ir pagrindinį disertacijos tikslą: įrodyti tezė, kad politinių režimų trans-

formacija posovietinėje erdvėje yra stipriausiai veikiama „persidengiančio“ skirtingomis struktūrinėmis sąlygomis veikiančių išorinių subjektų poveikio. Anot L. Jonavičiaus, šis „struktūrinis persidengimas“ paneigia tranzitologinę demokratijos įtvirtinimo neišvengiamumo prielaidą ir leidžia kitaip įvertinti posovietinėje erdvėje vykstančius procesus.

Kaip teigė disertantas, pagrindiniai disertacijoje pristatomo tyrimo rezultatai patvirtino iškeltas kertines tezes. Posovietinė erdvė ir jos subjektai veikia „persidengiančių struktūrų“ sąlygomis, o tai yra rimčiausia kliūtis šių subjektų politinių režimų transformacijai užbaigti. Rusijos ir Europos struktūrinės veikimo aplinkos, kurios „persidengia“ posovietinėje erdvėje, yra paremtos skirtinga kolektyvine tapatybe, faktiškai paneigiančia jų subjektų galimybes tapti kolektyviniu „Mes“. Rusijos subjektai veikia vadovaudamiesi modernios „didžiosios galios“ pasaulėžiūra. Europoje vyrauja postmoderni kolektyvinė „normatyvinės galios“ tapatybė. Skirtingų kolektyvinių tapatybių perskyra tarp Europos ir Rusijos subjektų dar labiau sustiprinama instituciniu (taisyklių) lygmeniu. Rusiškosios ir europietiškosios vertybės ir normos skatina skirtingas „atitikimo logikas“ ir taip prisideda prie dviejų struktūrinių erdvių supriešinimo. Neturėdami internalizuotos kolektyvinės tapatybės, Ukrainos ir Gruzijos subjektai veikia remdamiesi tiek Rusijos, tiek Europos struktūrinėms aplinkoms būdingomis taisyklėmis ir „mentalinėmis schemomis“, o europiniai ir rusiškieji subjektai, lygia greta dalyvaudami socialinės sąveikos procese, prisideda prie tokios mišrios aplinkos perkūrimo. Vertinant politinių režimų transformacijos kontekste, tokia skirtingomis vertybėmis, normomis ir tapatybėmis pagrįsta ir skirtingais materialiniais pajėgumais paremta socialinė sąveika veda ne į režimo stabilizavimą, bet į nuolatinį vidinės konfrontacijos perkūrimą. To padarinys – stagnacija esant nestabiliai ir nenusipėjamai hibridinio režimo stadijai.

Remiantis šiais rezultatai buvo formuluojamos ir svarbiausios disertacijos išvados. Jas autorius suskirstė į teorines ir praktines. Teo-

riniu lygmeniu atliktas tyrimas patvirtino iškeltą prielaidą, kad vien vidinių arba išorinių ir materialių arba idėjinių veiksnių išskyrimas neleidžia adekvačiai suprasti politinių režimų transformacijos procesų posovietinėje erdvėje. Disertacijoje atliktu tyrimu parodyta, kad struktūrinės aplinkos įtraukimas į režimų transformacijos procesų analizę yra būtina išsamios, nors ir gerokai sudėtingesnės analizės prielaida. Struktūros, kaip specifinės sociopolitinės tvarkos, apibrėžimas leidžia įtraukti vidinius / išorinius ir idėjinius / materialius veiksnius į vientisą schemą, kuri sudaro kompleksišką, tačiau išsamų euristinį sociopolitinių procesų pažinimo pagrindą. Sąsaja tarp to, kaip atskiri subjektai elgiasi vidaus politikoje ir išorės santykiuose, reikalauja gerokai daugiau dėmesio tiek politikos, tiek tarptautinių santykių teorijose. Anot L. Jonavičiaus, atliktas tyrimas parodė, kad vidinio ir išorinio elgesio ryšys yra aiškiai identifikuojamas, todėl „juodosios dėžės“ atvėrimas yra svarbi teorinė prielaida, verčianti įtraukti vidinius veiksnius į išorinio elgesio, o išorinius veiksnius – į vidinio elgesio supratimą. Visa tai lemia, kad posovietinės erdvės subjektų transformacijos specifika yra kitokia nei anksčiau kilusių „demokratizacijos bangų“ metu. Vidurio ir Rytų Europos šalių transformacija vyko vyraujant faktiškai vieninteliam teisėtam referenciniam politinio režimo modeliui – vakarietiškejai demokratijai. Tai reiškia, kad vidiniai veiksniai apskritai buvo svarbiausi kintamieji, lemiantys transformacijos baigtį. Be to, vienkryptis išorinis spaudimas leido susiformuoti ir tranzitologinei paradigmai, numačiusiai linijinį perėjimą iš autoritarizmo į demokratiją. Atitinkamai, tranzitologinės prielaidos nelaikytinos klaidingomis, tiesiog jų taikymas yra apribotas laike ir erdvėje. Sąlygos, kuriomis vyksta transformaciniai procesai posovietinėje erdvėje, yra kitokios, todėl ir tranzitologinis požiūris nebėra tinkamas.

Praktiniu lygmeniu disertacijoje pateikta struktūrinė analizė, anot disertanto, leido nustatyti Rusijos ir Europos šalių elgesio posovietinėje erdvėje ribas. Kadangi europinis tapatybės ir taisyklių supratimas tiesiogiai lemia elgesį, tai leidžia paaiškinti įvairių ekspertų

dažnai pabrėžiamą Europos „neaktyvumą“. Šis neaktyvumas ir pasyvumas dažnai įvardijamas kaip pagrindinė Europos elgesio problema, trukdanti greitai ir efektyviai skleisti demokratiją ir remti jos įtvirtinimą. Tačiau, išnagrinėjęs struktūrinius Europos elgesį lemiančius veiksnius, disertacijos autorius teigė, kad toks elgesys yra turbūt vienintelis įmanomas ir tikėtinas. Taikių priemonių, bendradarbiavimo ir dialogo kultūra, kylanti iš europinės kolektyvinės tapatybės ir taisyklių, tiesiog neleidžia elgtis kitaip. Tai iš esmės skiria Europos struktūrinę veikimo aplinką nuo Rusijos, kurios elgesio modelis paremtas principu „tikslas pateisina priemones“. Toks Rusijos elgesys, anot L. Jonavičiaus, kyla iš jos puoselėjamos kolektyvinės tapatybės ir su tapatybe siejamo „atitinkamo“ elgesio. Tas pats buvo pažymėta ir kalbant apie formalių bei neformalių poveikio kanalų santykį. Tuo metu, kai Europos šalys stengiasi veikti išimtinai legaliais, formalizuotais būdais (kurie faktiškai atitinka nusistovėjusias neformalias tradicijas), Rusija drąsiai manipuliuoja neformalizuotais (ir besiskiriančiais nuo formaliųjų) įtakos kanalais. Neformalių praktikų iššaknijimas Ukrainos ir Gruzijos visuomenėse suteikia Rusijai santykinį pranašumą – leidžia jai naudotis Europos struktūrinei aplinkai būdingais elgesio modeliais, pripildžius juos „rusiško“ turinio. O Europos subjektai faktiškai negali imtis „rusiškų“ modelių. Autoriaus teigimu, tai nulemia europinė tapatybė.

Vertinant *Ukrainos* struktūrinės veikimo aplinkos pobūdį, pasak L. Jonavičiaus, matomas aiškus neapibrėžtumas. Kolektyvinės tapatybės dimensija Ukrainoje yra nesusiformavusi. Kaip teigė autorius, nors ir galima pastebėti ukrainietiškos (pilietinės) Ukrainos tapatybės formavimosi užuomazgų, didžiulį poveikį Ukrainos subjektų elgesiui daro konkuruojančios Rusijos (slaviškosios) ir europinės tapatybės. Taisyklių dimensijos lygmeniu aiškiai pastebima rusiškosios struktūrinės aplinkos įtaka (dominuoja galios politika, neformalios taisyklės, nulinės sumos mąstymas ir ilgalaikės strategijos subordinavimas trumpojo laikotarpio rezultatams). Rusijos kišimasis į Ukrainos sociopolitinius ir ekonominius procesus bei esama materialinė pri-

klausomybė sudaro galimybę perkurti rusiškąją institucinę aplinką Ukrainoje. Materialinė bazė Ukrainos atveju, anot autoriaus, taip pat neleidžia įvardyti jos kaip savarankiško subjekto (priklausomybė tiek nuo Rusijos, tiek nuo Europos materialinių struktūrų), tačiau leidžia teigti, kad didesnę įtaką kol kas daro priklausomybė nuo Rusijos.

Disertanto teigimu, *Gruzijos* atveju akivaizdus yra tapatybinės dimensijos skirtumas. Gruzijos tapatybė yra aiškiai „anti-rusiška“. Tačiau tai nereiškia, kad ji yra neišvengiamai europietiška. Kadangi Gruzijoje dominuoja rusiškai struktūrinei aplinkai būdingi elgesio modeliai ir pasaulėžiūra, tai implikuoja galių balansavimo logika grįstą elgesį tarptautinėje arenoje. Atitinkamai, kaip teigė disertantas, Gruzijos deklaruojamas „vakarietiškas“ yra suvokiamas racionalios naudos kontekste. Toks požiūris nesiderina su normatyviu Europos tapatybės pagrindu ir yra artimesnis JAV nei Europai. Kartu tai suponuoja didelę materialinės bazės įtaką Gruzijos, kuri tiesiogiai siejasi su tokiais struktūriniais elgesio determinantais kaip separatistinių regionų ir ekonominės priklausomybės problema, elgesiui. Materialinių veiksnių prioritetizavimas tampa svarbia politinio režimo transformacijos kliūtimi, nes santykyje su esama taisyklių ir tapatybine dimensijomis perkuria su [europiniais] standartais nesiderinančius elgesio modelius.

Kaip teigė L. Jonavičius, vienas iš didžiausių paradoksų šiame kontekste – tai, kad, perimdami rusiškuosius elgesio modelius, kurie santykinai galėtų būti efektyvesni veikiant posovietinėje erdvėje, europiniai subjektai rizikuoja būtent rusiškosios struktūrinės aplinkos perkūrimu ir dar gilesniu internalizavimu.

Disertantas pabrėžė, kad svarbi praktinė rekomendacija yra ir būtinybė analizuoti JAV struktūros poveikį. Nors disertacijoje nebuvo smulkiau nagrinėjama JAV būdinga sociopolitinė struktūra ir iš jos kylantys elgesio modeliai, Gruzijos atvejo analizė rodo, kad atskirų JAV struktūrinės aplinkos dimensijų turinys ir santykis yra kitoks nei Europos.

Kalbėdamas apie konkrečias priemones Europai veikti posovietinėje erdvėje autorius tvirtino, kad sąlygiškumas ir socializacija, ne-

suteikus posovietinės erdvės šalims narystės perspektyvos, faktiškai neturi realaus poveikio. Nors Asociacijos sutarties ir platesnės laisvos prekybos erdvės perspektyva Europos dažnai pateikiamos kaip stiprus stūmoklis posovietinėms šalims įgyvendinti reformas, pačiose posovietinėse šalyse toks požiūris nėra vyraujantis. Vyraujanti greitos naudos gavimo logika neleidžia šioms iš principo ilgalaikėms priemonėms tapti efektyviais reformų katalizatoriais. Tuo labiau kad Rusijos siūlomi greiti ir konkretūs variantai sukuria alternatyvų raišdos kelią, kuris esamomis struktūrinėmis posovietinės erdvės sąlygomis dažnai atrodo patrauklesnis.

Kaip vieną iš šios problemos sprendimo variantų disertantas pasiūlė pačių ukrainiečių numatomą bendradarbiavimo su Europa modelį – suskaidyti Europos siūlomus pranašumus į trumpalaikius tikslus ir susieti juos su konkrečiais apdovanojimais. L. Jonavičiaus teigimu, taip galima pasiūlyti per trumpą laikotarpį pasiekiamą abipusę naudą, kai ekonominės paskatos susiejamos su konkrečiomis politinėmis reformomis (pvz., tam tikros [suauros] srities *acquis* perėmimas). Tai stimuliuotų realų reformų įgyvendinimą, nes numatytą apčiuopiamą trumpuoju laikotarpiu pasiekiamą naudą ir kartu leistų išlaikyti principinę paramą europeizacijos procesui.

Kaip teigė disertacijos autorius, vizų režimas, dabar egzistuojantis tarp Europos ir posovietinės erdvės valstybių, yra svarbi kliūtis skatinti Europos struktūrinę plėtrą per socializacijos procesus. Vėlgiai Rusija šiuo atveju yra nepalyginti geresnėje padėtyje (egzistuoja bevizis režimas). Atsiduriama situacijoje, kai uždedami apribojimai sociopolitinei sąveikai – pagrindinei institucijų sklaidos priemonei. Kartu tai neleidžia išnaudoti ir pagrindinio Europos „minkštosios galios“ svarto – ekonominio patrauklumo.

Galiausiai, būtent [europinės] kolektyvinės tapatybės formavimo politika potencialiai yra ta sritis, kuri posovietinėje erdvėje gali būti lengviausiai įgyvendinama. Anot autoriaus, tai patvirtina ir minėtas Rusijos skleidžiamos kolektyvinės tapatybės neadekvatumas bei atmetimas. Deklaruojant bendrus iššūkius ir tikslus reikia kurti ben-

dro veikimo sritis, priemonės, taip formuojant tapatybės perkūrimo procesą. Tikėtina, kad šiandieninių, realių problemų pabrėžimas ir bendras sprendimas turėtų būti pagrindinis europinės kolektyvinės tapatybės įtvirtinimo posovietinėje erdvėje veiksnys.

Pristačius disertaciją, vyko vieša diskusija, kuriai pasibaigus politikos mokslų gynimo taryba slaptu balsavimu nutarė suteikti Laurynui Jonavičiui socialinių mokslų srities politikos mokslų krypties daktaro laipsnį.

REDAKCIJOS INFORMACIJA